

תורת אמך

ביאורי סוגיות והדרכה לימודית

מסכת ברכות -

פרקים ראשון - שלישי

הלכות קריאת שמע

סוגיה ה: "תיקון חצות"

נכתב בסייעתא דשמיא

על ידי

אליהו מאיר ליפשיץ

ב"ר חיים שמאי ז"ל

ישיבת ברכת משה, מעלה אדומים

סוגיה ה: "תיקון חצות"

*

רקע

הגמ' עוסקת במספר המשמרות שבלילה, והראשונים מפרשים מהי הנפקא מינה בכך. בסוגיה גם דיון על תפילה קצרה, ועל פירוש הקדיש, אך אנו לא נעסוק בנושאים אלו כעת, אלא במסגרת העיסוק בהלכות תפילה [תפילה קצרה בסוגיה פט עמ' 412, וקדיש בסוגיה קל עמ' 580].

מקורות

א. גמ' ג-ד. "עד סוף האשמורה... בימי יהושע בן נון אלא שגרם החטא"

ב. רא"ש סי' ב

ריטב"א ד"ה והאי

מאירי ד"ה בלשון מקרא

ג. שו"ע סי' א סע' א-ד, ומשנה ברורה

ריטב"א ד"ה והאי

והאי דאשמעינן הכא שיש משמרות, הא קא משמע לן שבאותן שעות יושב הקב"ה במדת הרחמים, ומתנחם על הרע, ונפקא מינה שיש על ישראל להפיל רינה ותחנונים באותן שעות על חורבן הבית כענין שנאמר קומי רוני בלילה לראש אשמורות [איכה ב, יט] משם רבינו האי ז"ל. ומאי דקא חשיב משמרה אמצעיתא של אמצעית, נפקא מינה לאכילת קדשים שהן נאכלין עד חצות.

מאירי ד"ה בלשון המקרא

בלשון מקרא מצינו שהלילה נחלק לאשמורות וכמו שאמר "באשמרת הבקר" [שמות יד, כד], "קדמו עיני אשמורות" [ק"ט, קמח], ורבותינו חלקו משמרות אלו לג' משמרות ואמרו ג' משמרות הוי הלילה. ומעתה מי שנדר לקרות או לשנות עד סוף האשמורת הראשונה או שהשכיר עצמו עד כאן, זמנו עד שלישיית הלילה, וכן לכל כיוצא בזה.

הסבר הסוגיה

אמר רב יצחק בר שמואל משמיה דרב: שלש משמרות הוי הלילה ועל כל משמר ומשמר יושב הקדוש ברוך הוא ושואג כארי ואומר אוי לבנים שבעונותיהם החרבתו את ביתי ושרפתי את היכלי והגליתים לבין אומות העולם. [גמ' ג.]

הגמ' [ג.] מאריכה לבאר את המחלוקת על מספר המשמרות שיש בלילה, את ההקבלה שיש בין המשמרות ברקיע לבין המשמרות בארעא, ואת סימני המשמרות.

הרא"ש [סי' ב] מבאר שהגמ' מאריכה בדין זה "כיוון שראוי לכל ירא שמים שיהא מצר ודואג באותה שעה ולשפוך תחנונים על חורבן בית המקדש". הריטב"א [ד"ה והאי] מוסיף

ששעה זו מיועדת לרינה ותחנונים כיוון ש"באותן שעות יושב הקב"ה במדת הרחמים ומתנחם על הרע".

המאירי [ד"ה בלשון המקרא] מסביר שהגמ' מאריכה בדין המשמרות שבליילה כיוון שהמקרא מחלק את הלילה לאשמורות, ובחלוקה זו נפקא מינה לנודר לקרוא או לשנות עד סוף האשמורה הראשונה. מהצורך של המאירי למצוא נפקא מינה בהלכות נדרים משמע שהוא חולק על הרא"ש והריטב"א, ואין לדעתו כל משמעות ייחודית לרינה ולתחנונים בשעה זו.

השעות המיועדות לרינה ולתחנונים על פי הגמ' הן סיומי המשמרות¹, בסוף השליש הראשון של הלילה, בסוף השליש השני, ובסוף הלילה. המקובלים [דבריהם מובאים במגן אברהם סי' א סק"ד] האריכו בחשיבות אמירת תחנונים בחצות הלילה, ולא בסוף האשמורות, כפי שעולה מהגמ'².

סיכום

נחלקו הראשונים מדוע הגמ' מאריכה לבאר את זמני המשמרות שבליילה: הרא"ש והריטב"א מבארים שדברי הגמ' מיועדים ללמד לירא שמים לשפוך תחינה על החורבן בשעה זו. המאירי מבאר שלדברי הגמ' נפקא מינה לגבי נדרים ושכירות בלבד. המקובלים מאמצים את החשיבות לשפוך תחינה על החורבן, אבל לדעתם ראוי לעשות זאת בחצות הלילה ולא בסופי האשמורות.

הלכה

השו"ע [סי' א סע' ב-ג] פוסק שראוי לכל ירא שמים שיהא מיצר ודואג על חורבן בית המקדש. הוא פוסק שזמן התחנונים בסופי האשמורות. המשנה ברורה [סק"ט] מביא את דברי המקובלים לומר בחצות הלילה את ה"תיקון" שסידר האר"י, והוא אומר שנכון יותר לומר מעט קודם חצות, מחצות ואילך יעסוק בתורה, ובסוף הלילה יבקש צרכיו.

¹ הרא"ש [סי' ב] לומד דין זה מהפסוק "קומי רני בלילה לראש אשמרות שפכי כמים לבך נכח פני ה'" [איכה ב, יט], משמע שהשעות המיועדות הן ראשי המשמרות, אך בטור מפורש שאומרים תחינות בסופי המשמרות.

² המגן אברהם [סי' א סק"ד] מבאר שלפי ההסבר הראשון של הגמ' שהסימן שמביאה הברייתא למשמרת השנייה הוא סימן לאמצע המשמרת, כבר בגמ' ישנו מקור לאמירת דברי תחנונים בחצות הלילה.